

ZBYTEK I UBÓSTWO

w starożytności i średniowieczu

ZBYTEK I UBÓSTWO

w starożytności i średniowieczu

REDAKCJA NAUKOWA

LUCYNA KOSTUCH

KATARZYNA RYSZEWSKA

KTN

Kieleckie Towarzystwo Naukowe

Kielce 2010

Spis treści

L. Kostuch, K. Ryszewska: <i>Wstęp</i>	7
G. Pryc: <i>Naczynia kamienne jako przedmioty luksusowe ze stanowiska Tell el-Farcha (Egipt)</i>	13
A. Ochał-Czarnowicz, M. Czarnowicz: <i>Bogacenie się mieszkańców Tell el-Farcha poprzez handel z Palestyną</i>	23
G. Bąkowska-Czerner, R. Czerner: <i>Piękno i dostatek w antycznym mieście w Marinie El-Alamein</i>	31
J. Hałas: <i>Bogate pochówki w antycznej Tracji (V–III wiek p.n.e.). Kilka uwag odnośnie terminologii</i>	47
E. Fidler-Żrałka: <i>Wyposażenie pochówków dziecięcych w Atenach (XI–VIII wiek p.n.e.)</i>	53
L. Kostuch: <i>Polemos i pleonexia. Broń jako helleński symbol bogactwa i dobrobytu</i>	63
A. Łukaszewicz: <i>Skarby Kleopatry: legenda i okruchy prawdy</i>	71
D. Słapek: <i>O rzymskich wonnościach, czyli jak nad Tybrem przetamywano niechęć do „pachnących importów”?</i>	85
A. Gillmeister: <i>Kult Pudicitia Plebeia jako przykład dualizmu patrycjuszowsko-plebejskiego w religii rzymskiej w okresie republiki rzymskiej</i>	97
P. Madejski: <i>Żebracy i żebractwo w starożytnym Rzymie przedchrześcijańskim</i>	103
P. Machałowska: <i>Woda jako luksus w antycznym Rzymie</i>	113
R. Świrgoń-Skok: <i>Hereditas damnosa – ryzyko nabycia spadku w prawie rzymskim</i>	121
M. Kuryłowicz: <i>Prawo rzymskie wobec przejawów luksusu i marnotrawstwa</i> ...	131
N. Rogosz: <i>Zbytek i bogactwo jako narzędzia w walkach politycznych w Rzymie w 50 roku p.n.e.</i>	141
E. Woźniak: <i>Publiczne ekspozycje i zbiory sztuki greckiej w republikańskim Rzymie narzędziem manifestowania prestiżu i bogactwa</i>	149
W. Brillowski: <i>O kolekcjonerstwie sztuki greckiej w Rzymie u schyłku republiki i w początkach pryncypatu</i>	161
I. Skupińska-Løvset: <i>Woda, odosobnienie i skonstruowana egzotyka. Zbytkowny odpoczynek Julio-Klaudiuszy</i>	173
A. A. Kluczek: <i>Princeps luxuriosus – w kręgu stereotypu</i>	187
D. Janiszewska: <i>Decennalia cesarza Septymiusza Sewera i ślub Karakalli – bogactwo w służbie ideologii dynastycznej</i>	195
B. Gustowska: <i>Ubóstwo i małe zbytki garncarzy znad Renu</i>	205
S. Orzechowski: <i>Ubodzy wyrobnicy czy zamożni rzemieślnicy – przyczynek do poznania społecznej i ekonomicznej pozycji „czarnych metalurgów” w kulturze przeworskiej</i>	213

R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega: <i>Zbytek i ubóstwo ludności kultury przeworskiej w świetle wyników analizy cmentarzyska w Opatowie, stan. 1, woj. śląskie</i>	235
M. Żmudziński: <i>Kilka słów o zbytku – spożyciu kosztownych przysmaków w rzymskich prowincjach w dobie Cesarstwa</i>	245
A. Eckmann: <i>Bogactwo i ubóstwo w pismach świętego Augustyna</i>	253
T. Polański: <i>Krytyka bogactwa szat i dekoracji kościołów w kazaniu Asteriosa z Amazei de divite et Lazaro</i>	263
D. Kasprzak: <i>Zagadnienie posiadania dóbr materialnych w kazaniach świętego Piotra Chryzologa, biskupa Rawenny</i>	279
K. Twardowska: <i>Ubóstwo i zbytek w Żywocie Melanii Młodszej</i>	287
T. Gacia: <i>Palatii domina pauperibus serviebat ancilla. Moźni w służbie ubogim w świetle Vitae Wenancjusza Fortunata</i>	295
M. Chudzikowska-Wołoszyn: <i>Capitulare de villis Karola Wielkiego – czyli o potrzebach monarszego stołu</i>	305
K. Ryszewska: <i>Naczynia ceramiczne w polskich klasztorach średniowiecznych. Od ubóstwa do różnorodności form</i>	317
T. M. Gronowski: <i>Zbytek i ubóstwo w polemice kluniacko-cysterskiej w XII wieku. Bernard z Clairvaux i Piotr Czcigodny</i>	333
K. Chmielewska: <i>Et paciebantur pauperes defectum magnum. Bieda w śląskich średniowiecznych kronikach kanoników regularnych</i>	345
W. Szymborski: <i>Zbawienie tylko dla bogatych – uwagi o dokumentach odpustowych w średniowiecznej Polsce</i>	357
B. Kowalska: <i>Czym było ubóstwo dla średniowiecznych hagiografów?</i>	367
A. Tyszewicz-Obara: <i>Opieka i formy działalności szpitali małopolskich w średniowieczu</i>	379
P. K. Gąsiorczyk: <i>Próby walki z ubóstwem w XIV-wiecznym Królestwie Neapolu, na przykładzie szpitala w Tripergole</i>	389
S. Konarska-Zimnicka: <i>Czy średniowieczna rozrywka przynosiła dochody? Świadectwo Rachunków Królewskich</i>	399
M. Radoch: <i>Wydatki wielkich mistrzów krzyżackich na karłów w latach 1399–1409 (w świetle księgi podskarbiego malborskiego)</i>	411
J. Gancewski: <i>Zbytek i ubóstwo w państwie krzyżackim w Prusach na przełomie XV i XVI wieku – próba rekonstrukcji i klasyfikacji zjawisk w skali państwa</i> .	429
G. Jawor: <i>Zjawisko ubóstwa na wsi polskiej w XV–XVI wieku. (Na przykładzie ziemi lubelskiej)</i>	441
A. Kołodziejczyk: <i>Położenie prawne ludzi ubogich Wielkiego Księstwa Litewskiego w świetle XVI-wiecznych Statutów Litewskich</i>	453

JERZY HATŁAS (Poznań)

Bogate pochówki w antycznej Tracji (V–III wiek p.n.e.). Kilka uwag odnośnie terminologii

Bogate pochówki (jak i próby zabezpieczania zwłok przed rozkładem – różnego rodzaju sposoby mumifikacji) spotykamy niemalże w każdej cywilizacji i pod każdą szerokością geograficzną. Są one bowiem pewnym uniwersalnym Elementem charakterystycznym dla ogromniej większości społeczności ludzkich. Nie inaczej jest także na obszarze antycznej Tracji. Przedstawiciele trackiej arystokracji plemiennej często nie rozstawali się ze swoim bogactwem także i po śmierci, a obyczaje pogrzebowe tej uprzywilejowanej warstwy społecznej stały się przedmiotem badań¹. Nie dziwią zatem odkrywane pod kurhanami bogate konstrukcje architektoniczne służące celom sepulkralnym lub kultowym i sepulkralnym jednocześnie². Spotykamy także bogato wyposażone groby.

Liczący się wkład w problematykę bogatych pochówków w Tracji wniósł polski badacz, związany przez długie lata z Bułgarią, Mieczysław Domaradzki. Już ponad dwadzieścia lat temu opublikował on artykuł, w którym dokonał klasyfikacji tego typu obiektów³. Pomimo upływu czasu, jego tezy wydają się być nadal aktualne, a wyróżnione przez M. Domaradzkiego poszczególne kategorie bogatych

¹ Bliżej na ten temat patrz: G. Kitov, *More Discoveries in the Valley of the Thracian Kings*, „Orpheus”, 15, 2005, s. 43–65 i cytowana tam literatura.

² M. Ruseva, *Trakijska kultova achitektura*, Jambol 2000; M. Ruseva, *Trakijska grobična achitektura v bälgarskite zemi prez V – III v. pr.n.e.*, Jambol 2002.

³ M. Domaradzki, *Trakijski bogati pogrebeniâ*, „Terra Antiqua Balcanica”, 3, 1988, s. 78–86. W literaturze bułgarskiej nazwisko tego badacza zapisywane jest w wersji „Domaradzki”.

pochówków oraz ich podział chronologiczny można co najwyżej poprzeć nowszymi odkryciami archeologicznymi.

Zdaniem Mieczysława Domaradzkiego „Bogate pochówki obejmują ze strony formalno-typologicznej obecność monumentalnych konstrukcji grobowych, luksusowych darów grobowych, a także śladów dopełniających praktyk pogrzebowych, świadczących w niektórych przypadkach o heroizacji zmarłego”⁴. To oczywiście model idealny, ponieważ bogatym konstrukcjom podkurhanowym nie zawsze musiało towarzyszyć bardzo bogate wyposażenie⁵. Ogromna większość grobowców została już dawno temu obrabowana, zatem o obecności w nich bogatego wyposażenia ruchomego, bądź też nie, nie da się niczego powiedzieć. Istnieją także zwyczajne groby, które z kolei posiadają bogate wyposażenie ruchome.

Bogate pochówki na obszarze antycznej Tracji są różnie nazywane. Jeśli zmarły pochowany był w sposób odbiegający od sposobu chowania ludzi biednych, to niejednokrotnie używa się znanego także w Polsce terminu „grób książęcy”⁶. Szczególnie bogate konstrukcje podkurhanowe noszą niejednokrotnie miano „grobowców monumentalnych”, niezależnie od tego, jakiego są konkretnie typu architektonicznego⁷. Dolina Kazanłycka, z uwagi na niespotykane gdzie indziej nagromadzenie na jej obszarze bogato wyposażonych kurhanów, już od dawna nazywana jest, na wzór starożytnego Egiptu, „Doliną Królów Trackich” lub też „Doliną Władców Trackich”⁸. Nazwę tę wprowadził do trakologii zmarły w 2008 roku bułgarski badacz Georgi Kitov. Spotkać można niekiedy także termin „grobowce dynastyczne”⁹.

⁴ *Ibidem*, s. 79.

⁵ Przykładem może służyć Sašova Mogila, G. Kitov, *Sašova mogila (Monumentalna neograbena trakijska grobnica između Šipka i Jasenovu)*, „Archeologija”, 1996, 2–3, s. 9–22.

⁶ G. Kitov, *Neues aus der alten Welt. Ein neuentdecktes Thrakisches Fürstengrab bei Kazanlâk (Südbulgarien)*, „Das Altertum”, vol. 39, 1994, s. 287–300.

⁷ Do grona tego zaliczane są szczególnie okazałe konstrukcje sepulkralne zarówno z czworokątną komorą centralną, jak i tzw. grobowce kopułowe.

⁸ G. Kitov, *Dolinata na carete v Kazanlâškata kotlovina*, „Anali”, g. 1, 1994, nr 2–3, s. 46–76; *idem*, *The Thracian Valley of the Kings in the Region of Kazanluk*, „Balkan Studies”, 37, 1, Thessaloniki 1996, s. 1–34; *idem*, *Royal insignia, tombs and temples in the valley of the Thracian rulers*, „Archaeologia Bulgarica”, 3, 1999, 1, s. 1–20; *idem*, *Dolinata na trakijskite vladeteli (I)*, „Archeologija”, g. 44, 2003, kn. 1, s. 13–28; *idem*, *Dolinata na trakijskite vladeteli (II)*, „Archeologija”, g. 44, 2003, kn. 2, s. 28–42; *idem*, *More Discoveries in the Valley of the Thracian Kings*, „Orpheus”, 15, 2005, s. 43–65; *idem*, *The Valley of the Thracian Kings*. Varna 2005.

⁹ G. Kitov, *Novootkriti trakijski dinastični grobnici v Kazanlâško*, „Epochi”, G. 4, 1996, kn. 1, s. 5–25.

Mieczysław Domaradzki w swoich rozważaniach wolał jednak używać ogólnego i mniej precyzyjnego terminu „bogate pochówki”. Jego zdaniem kompleksy odkrywane w antycznym grobach i grobowcach nie przedstawiają „obiektywnie” całego spektrum wszystkich typów pochówków, które były rozprzestrzenione w określonym czasie na danym terytorium. Osoby biedne, nie tylko w Tracji, chowano bez bogatego wyposażenia, a na miejscu ich ostatniego spoczynku nie usypywano kurhanu. Zatem bogato wyposażone pochówki stanowią wyłącznie pewien subiektywny zbiór typów pewnej żywej kultury¹⁰.

Bogate lub biedne wyposażenie osób zmarłych wiąże się, jak wiadomo, nie tylko z ich miejscem w strukturze społecznej za życia, ale także z pewnymi uniwersalnymi zjawiskami kulturowymi, takimi jak wyobrażenia eschatologiczne oraz ze zwyczajami grzebalnymi w tym zakresie poszczególnych narodów, plemion, rodów czy też społeczności lokalnych na danym obszarze oraz w danym przedziale chronologicznym. W odniesieniu do jednostki ogromnie ważną rolę odgrywała przynależność, bądź też nie, osoby zmarłej do uprzywilejowanej warstwy społecznej, niejednokrotnie także jej wiek oraz płeć. W przypadku poszczególnych plemion trackich bogate pochówki z całą pewnością należy łączyć przede wszystkim z arystokracją tracką, ale bliższe sprecyzowanie, czy w danym wypadku mamy do czynienia z władcą, paradyńcą, następcą tronu, osobą z najbliższej rodziny władcy, sławnym wodzem, a już zwłaszcza z konkretną osobą historyczną, jest, poza wyjątkowymi okolicznościami, najczęściej niemożliwe. Zatem niejednokrotnie czynione „identyfikacje” poszczególnych znalezisk grobowych z konkretnymi władcami trackimi stanowią co najwyżej odważne hipotezy, a z reguły są to tylko niczym nie poparte spekulacje medialne. Dobrym przykładem może być przywołanie odkryć z obszaru Wschodniej Tracji (europejskiej części Turcji) oraz z obszaru Bułgarii. Bogaty pochówek z kurhanu Harekattepe został zidentyfikowany przez ówczesnego dyrektora muzeum w mieście Kırkrareli, M. A. Işın, jako miejsce ostatniego spoczynku odryckiego władcy imieniem Kersebleptes¹¹. Z kolei bułgarska badaczka Daniela Agre widzi tego samego władcę w przebadanym przez siebie kurhanie Zlatinica znajdującym się na obszarze Bułgarii¹². Takich przykładów jest znacznie więcej. Słynny grobowiec kazanłycki (mieszczący się pod kurhanem Tjulbeto) przypisywany był różnym osobom, najczęściej władcy Seuthesowi III¹³. Dopiero niedawna eksploracja kurhanu Goljama Kosmatka nie tylko

¹⁰ Domaradzki, *op. cit.*, s. 78.

¹¹ M. A. Işın, A. Özdoğan, *Trakya'nın kralı*, „Atlas”, 1998, Nr 61, s. 132–133; M. A. Işın, A. Özdoğan, *Harekattepe tümülüsü*, [w:] 21. *Kazı Sonuçları Toplantısı. 1. Cilt*, Ankara 1999, s. 335–347.

¹² Przykładowo, dane z Internetu: <http://www.duma.bg/2005/0805/080805/kultura/cul-3.html>.

¹³ L. Żiwkowa, *Grobowiec tracki w Kazanlyku*, Warszawa 1981.

wzbogaciła naszą wiedzę w zakresie bogatych pochówków trackich, ale także wyjaśniła – tym razem w oparciu o dość mocne dowody – iż to właśnie tam spoczywa Seuthes III¹⁴. Zatem, mimo licznych analiz fresków z grobowca kazańtyckiego, nie jest wiadomym, kto tak naprawdę został pochowany w kurhanie Tjulbeto.

Ogromną rolę w ocenie charakteru wyposażenia grobowego odgrywa także przypadkowość znalezisk. To, iż dany władca został pochowany z dużą ilością przedmiotów wykonanych z cennych kruszców, bynajmniej nie musi świadczyć o jego potędze i sile władzy za życia, o czym wiadomo już od dawna, chociażby na przykładzie egipskiego władcy Tutanchamona. Proceder okradania kurhanów trackich trwa od czasów starożytnych po dzień dzisiejszy, zatem to, co udało się odkryć archeologom, stanowi zaledwie maleńki fragment pierwotnej całości. Bogate pochówki pojawiają się nieprzypadkowo tylko w pewnych horyzontach chronologicznych. Nie można zatem stwierdzić, że Traków bogatych i wysoko osadzonych w ówczesnej strukturze społecznej zawsze i wszędzie chowano wyłącznie z przepychem. Niejednokrotnie zamiast bogatego wyposażenia znajdowano *in situ* tylko jego część (n.p. zamiast całej uprzęży końskiej tylko uzdę), co należy wiązać z zastosowaniem zasady *pars pro toto*.

Wracając do kwestii terminologicznych, można się zastanowić, jaki termin w odniesieniu do bogato wyposażonych pochówków na terenie antycznej Tracji jest najbardziej adekwatny. Czy można używać takich określeń jak „pochówki królewskie”, „pochówki arystokratyczne”, „groby książęce”, czy też może najbezpieczniejsze będzie stosowanie prostego i ogólnego określenia, jakim są „bogate pochówki”? Zdaniem autora niniejszych uwag ostatni z tych terminów jest najtrafniejszy. Mając bowiem na uwadze fakt, iż status zmarłego w strukturze społecznej, w której żył, nie może być ściśle zdefiniowany poprzez same tylko wyposażenie grobowe, w przypadku braku konfrontacji z innymi źródłami, lepiej i bezpieczniejsze jest stosować określenia bardziej ogólne. Osoba, której towarzyszy bogate wyposażenie grobowe, a niekiedy także monumentalna konstrukcja grobowa, z całą pewnością należała do jakiejś warstwy uprzywilejowanej (pod względem urodzenia czy bogactwa), nie wiadomo jednak, jakie było konkretnie jej miejsce w ramach tej warstwy. Tym bardziej, w przypadku braku przekonujących innych źródeł (zwłaszcza pisanych) nie może być mowy o obligatoryjnej przynależności, bądź też nie, danej osoby do struktury władzy. Zatem spotykane często w literaturze trakologicznej ostrożne spekulacje odnośnie poszczególnych obiektów, iż kryją one szczątki osoby z pewnością przynależącej za życia do arystokracji trackiej, a być może nawet, iż chodzi tutaj o jakiegoś władcę lub paradynastę, są w pełni za-

¹⁴ G. Kitov, D. Dimitrova, *Dolina na trakijskite vladeteli (Proučvaniâ prez 2004 g.)*, „Archeologičeski otkritiâ i razkopki prez 2004 g.”, XLIV nacionalna archeologičeska konferenciâ, Sofiâ 2005, s. 154–155; Kitov, *More Discoveries...*, s. 43–65.

sadne. Stosowanie nazw typu „Dolina Władców Trackich” w archeologii antycznej Tracji przyjęto już powszechnie, trzeba mieć jednak zawsze na uwadze, iż jest to określenie umowne, bardziej literackie, niż ściśle naukowe. Sporo kurhanów w Dolinie Kazanłyckiej zawiera istotnie szczątki różnych władców trackich, ale na pewno nie wszystkie z nich. Od lat toczy się także dyskusja na temat obecności, bądź też nie, bogatych pochówków kobiecych w antycznej Tracji. W wyniku prac archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku Duwanlii niedaleko Płowdiwu w okresie międzywojennym, pewne pochówki wyposażone w luksusowe ozdoby sklasyfikowano jako żeńskie¹⁵. Wiele lat później pojawiła się interpretacja, w myśl której w powyższym przypadku mamy do czynienia w rzeczywistości ze strojem ceremonialnym władcy trackiego. Postulowano, iż w Tracji nie było w ogóle bogatych pochówków kobiecych. Dopiero dokonane w kurhanie niedaleko miejscowości Smjadovo w Bułgarii odkrycie pięknego kamiennego grobowca należącego do kobiety imieniem Gonimasedze sprawiło, iż na powrót dopuszczono możliwość istnienia bogatych pochówków kobiecych, ale tylko w niektórych nielicznych przypadkach¹⁶.

Wobec powyższych luźnych uwag, autor artykułu stoi na stanowisku, iż stosowany przez Mieczysława Domaradzkiego niezwykle ostrożny termin, jakim jest „bogaty pochówek”, „bogate pochówki”, dla obszaru antycznej Tracji jest nadal w pełni aktualny. Co prawda termin ten wydaje się lakoniczny, niemniej jednak jest on zdecydowanie bezpieczniejszy w stosowaniu od bardziej szczegółowych określeń klasyfikujących daną osobę zmarłą ściśle w antycznej strukturze społecznej, a zwłaszcza w strukturze ówczesnej władzy. Wyjątkiem są tylko przypadki, kiedy wśród przedmiotów składających się na bogate wyposażenie grobowe zmarłego znajdują się regalia (przekonujące atrybuty władzy monarszej), jak to ma miejsce chociażby w przypadku tumulusów: Malkata Mogila¹⁷, Goljama Kosmatka¹⁸ lub też istnieją malowidła ściennie przedstawiające władców trackich, jak to ma miejsce w kurhanach Tjulbeto¹⁹ oraz w grobowcu z miejscowości Alexandrovo²⁰. Za ewidentne symbole władzy w antycznej Tracji uznaje się najczęściej: złote wieniec, złote pierścienie (będące jednocześnie pieczęciami), rytony, labrysy, berła itd. Ich obecność przy osobie zmarłej uprawnia nas do identyfikacji zmarłego jako przynależącego do elity władzy.

¹⁵ B. D. Filov, *Nadgrobnite mogili pri Duwanlij v Plovdivsko*, Sofija 1934.

¹⁶ J. Hałas, *Kwestia bogatych pochówków kobiecych w antycznej Tracji*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, 12, 2004, s. 299–310.

¹⁷ G. Kitov, *Trésors thraces de Malkata*, „Archeologie”, nr 327, 1996, s. 36–41.

¹⁸ Kitov, Dimitrova, *op. cit.*, s. 154–155.

¹⁹ Żiwkova, *op. cit.*

²⁰ G. Kitov, *Aleksandrovo – grobnica-mavzolej s”s stenopisi*, „Problemi na Izkustvoto”, 35, 1, 2002, s. 15–17.